
Remigijus Černius

Tuskulėnų masinės kapavietės atsiradimas: 1944 ar 1945 m.?

Straipsnyje siekiama nustatyti, kada sovietų saugumas pradėjo naudoti Tuskulėnų dvaro teritoriją kaip masinę kapavietę žmonių, nužudytų Vilniuje, LSSR NKGB (MGB) vidaus kalėjime, palaikams užkasti.

ĮVADAS

Mirties bausmės LSSR NKGB (MGB) vidaus kalėjime pradėtos vykdyti 1944 m. rugsėjo 28 d., todėl atrodo logiška, kad mirties nuosprendžius pradėjusi vykdyti represinė sovietų saugumo struktūra turėjo iš anksto pasirūpinti vieta egzekucijų aukų palaikams užkasti.

1994 m. pradžioje suradus Tuskulėnų masinę kapavietę¹, buvo manoma, kad egzekucijų aukų palaikai joje buvo užkasami nuo 1944 m. rugsėjo. Šį išpūdį patvirtino ir buvusio LSSR NKGB (MGB) A skyriaus dokumentai – mirties nuosprendžių aktai, kuriuose nurodoma, kad egzekucijos buvo įvykdytos ir palaikai užkasami Vilniuje, taip pat šeštojo dešimtmečio pradžios Maskvą apie nuolatinę masinę kapavietę Vilniuje informuojantys LSSR MGB A skyriaus pareigūnų raportai, kuriuose nurodytos netikslios chronologinės naudojimosi kapavieta ribos. Tačiau įdėmiau panagrinėjus NKGB (MGB) dokumentus ir archeologų, tyrinėjusių

Tuskulėnų dvaro teritoriją, ataskaitas bei palyginus archeologų duomenis su esančiais NKGB (MGB) dokumentuose, kyla pagrįstų abejonų dėl metų, kada galėjo būti pradėta naudoti masinė kapavietė. Galima teigti, kad buvo susidarytas pernelyg paprastas ir scheminis Tuskulėnų masinės kapavietės naudojimo vaizdas. Totalitarinės sovietų valstybės institucijos turėjo atlikti tam tikrus procedūrinius biurokratinis veiksmus perduodamos viena kitai turtą (pastatus, žemės sklypus ir pan.). Ir nors Sovietų Sąjungoje tokie nuosavybės objektai kaip namai ar butai galėjo būti laisvai nusavinami valstybės naudai ir perduodami naudotis valstybinėms institucijoms (o ypač – represinėms struktūroms), formalios biurokratinės procedūros – teisinių dokumentų tvarkymas, nutarimų priėmimas – vis tiek buvo atliekamos, o tai tam tikrą laiką užtrukdavo. Todėl verta atkreipti dėmesį, kad tokią strategiškai svarbią vietą kaip masinė kapavietė sovietų saugumo pareigūnai turėjo pasirinkti itin skrupulingai, o tai padarius dar reikėjo sutvarkyti biurokratinis formalumus, kad objektas būtų perduotas institucijos žinion.

Pirmuosius mirties nuosprendžius karo tribunolai pradėjo skelbti 1944 m. liepos mėn.² Mirties nuosprendžius vykdė NKGB (MGB) A skyrius, mirties vykdymo procedūra buvo įslaptinta, todėl masinės

kapavietės teritorija turėjo būti saugumo žinioje, jokia kita žinyba ar institucija negalėjo naudotis ta teritorija. Todėl galima kelti klausimą, ar tikrai nuo 1944 m. rugsėjo mėn. sovietų saugumiečiai Tuskulėnų dvaro teritoriją naudojo kaip masinę kapavietę, o gal jie pasitelkė kitus būdus nužudytųjų palaikams užkasti? Taip pat svarbu atsakyti, kas ir kada parinko vietą nuolatinei kapavietei Tuskulėnų dvaro teritorijoje.

NKGB (MGB) NAUDOTI BŪDAI EGZEKUCIJŲ AUKŲ PALAIKAMS UŽKASTI

Sovietų saugumas turėjo įvairių būdų, kaip atsikratyti egzekucijų aukų palaikų. Masinėms kapavietėms dažniausiai būdavo parenkamos nuošalesnės uždaros vietos, kurias buvo gana lengva saugoti. Tam tiko priemiesčio dvaras, atokus ir uždaras vienuolynas, užmiesčio miškas (pavyzdžiui, Kuropatų miškas prie Minsko, Cagelnės miškas prie Červenės) ar miesto kapinės. Prie Maskvos masinės kapavietės buvo Butovo dvaro teritorija, vadinama Butovo poligonu, kur 1937–1938 m. buvo vykdomos egzekucijos ir užkasami nužudytųjų palaikai³. Netoliese esantis „Komunarkos“ poligonas – buvusi SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro Genricho Jagodos vila, o Suchanovkos ypatingojo režimo kalėjimas – buvęs Šv. Kotrynos vyrų vienuolynas⁴. Visose šiose vietose buvo šaudomi žmonės ir užkasami jų palaikai.

Sovietų okupuotoje Lietuvoje tokia sovietų sukurtos milžiniškos žudymo mašinerijos vieta 1944–1947 m. buvo Vilniuje, Tuskulėnų dvaro teritorijoje, – čia nužudytųjų palaikai buvo tik užkasami. Vietos parinkimas priklausė nuo pasmerktųjų mirtį skaičiaus. Iš LSSR NKGB (MGB) dokumentų nustatyta, kad Tuskulėnų masinėje kapavietėje turėjo būti užkasti 767 nužudytųjų palaikai – tiek

mirties nuosprendžių 1944–1947 m. įvykdyta LSSR NKGB (MGB) vidaus kalėjime. Tačiau archeologai, 1994–1996 ir 2003 m. tyrinėdami Tuskulėnų dvaro teritoriją, rado 724 žmonių palaikus. Egzekucijos LSSR NKGB (MGB) vidaus kalėjime vykdavo maždaug du kartus per mėnesį, minėtu laikotarpiu per vieną egzekuciją vidutiniškai būdavo sušaudoma iki 15 pasmerktųjų. Keliose egzekucijose sušaudyta per 40 žmonių⁵. Tuskulėnai – vienintelė masinė sovietų egzekucijų kapavietė Lietuvoje. O, pavyzdžiui, Butovo poligone prie Maskvos 1937–1938 m. buvo sušaudyta ir užkasta 20 761 žmogus. Šioje „Didžiojo teroro arenoje“ per dieną būdavo sušaudoma nuo keturių iki penkių su puse šimto pasmerktųjų (1937 m. rugsėjo 21 d. sušaudyti 429, 1939 m. vasario 28 d. – 562 žmonės)⁶, taigi beveik tiek pat, kiek LSSR NKGB (MGB) vidaus kalėjime per visus 1945 metus⁷. Ostaškovo lageryje (prie Kalinino) vieną 1940 m. naktį mirties bausmė įvykdyta 343 lenkų karininkams, kitomis dienomis buvo nužudoma po 250 pasmerktųjų⁸; vien 1940 m. pavasarį Kalinine sušaudyta 6 311 lenkų karininkų iš Ostaškovo lagerio⁹. Dideliam skaičiui nužudytųjų palaikų užkasti sovietų saugumas parinkdavo nuolatinę vietą, kurią buvo galima patikimai įslaptinti ir apsaugoti nuo pašalinių akių.

Tačiau jeigu sovietų budeliai per naktį nužudydavo nuo kelių iki keliasdešimties pasmerktųjų, o nuolatinės vietos nužudytųjų palaikams užkasti nebuvo, tada tam reikėjo kitų būdų. Pamėginkime juos atskleisti remdamiesi šeštojo dešimtmečio pradžios LSSR MGB dokumentais, nes chronologiškai ankstesnių dokumentų – iš 1944–1947 m. – rasti nepavyko.

1947 m. gegužės 26 d. SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas priėmė nutarimą dėl mirties bausmės panaikinimo¹⁰. Prabėgus beveik trejiems metams mirties bausmė So-

vietų Sąjungoje vėl grąžinta – 1950 m. sausio 12 d. SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas priėmė nutarimą „Dėl mirties bausmės taikymo tėvynės išdavikams, šnipams, sprogdintojams diversantams“. LSSR MGB vidaus kalėjime spalio mėn. vėl pradėtos vykdyti mirties bausmės. Tačiau žudymai buvo ne tokie masiški kaip 1944–1947 m. Nuo 1950 m. spalio 4 d. iki 1952 m. liepos 11 d. egzekucijos vykdytos 20 kartų, jų metu sušaudyti 183 asmenys¹¹. Šiuo laikotarpiu daugiausia mirties bausmių įvykdyta 1951 m. gegužės 17 d. – 23 nuteistiesiems, 1952 m. balandžio 14 d. – 19 nuteistųjų, o tų pačių metų birželio 20 d. – 18 nuteistųjų. Pakito ir mirties nuosprendžių vykdymo geografinė: 1951 m. spalio 26 d. trims asmenims mirties bausmė buvo įvykdyta Šiauliuose¹², o tų pačių metų spalio 31 d. trims asmenims – Klaipėdoje¹³. Palyginimui galima pateikti 1944–1947 m. egzekucijų vykdymo statistiką: vien 1945 m. mirties bausmė įvykdyta dvigubai daugiau žmonių nei 1950–1952 m. 1945 m. per 23 egzekucijas nužudyti 479 mirties bausme nuteisti žmonės. Šeštojo dešimtmečio pradžios mirties bausmių įvykdymo statistikai artimiausi 1946-ieji – tada per surengtas 20 egzekucijų mirties bausmė įvykdyta 185 nuteistiesiems¹⁴, taigi per metus sušaudyta truputį daugiau negu iš viso 1950–1952 m. Sumažėjus mirties nuosprendžių skaičiui, nebuvo poreikio turėti vienos vietos masinei kapavietei, todėl sovietų saugumas pasitelkė kitus būdus LSSR MGB vidaus kalėjime nužudytų žmonių palaikams užkasti.

Šeštojo dešimtmečio pradžios (1950–1952 m.) sovietų saugumo dokumentai atskleidžia, kokie būdai buvo naudojami nužudytų žmonių palaikams užkasti tada, kai MGB vidaus kalėjimas neturėjo tam nuolatinės vietos. Jie patvirtina prielaidą, kad sovietų saugumas buvo iš anksto nustatęs, kaip užkasti represijų aukų palaikus nesant nuolatinės kapavietės. Kol kas nepavyko

rasti oficialių sovietų saugumo dokumentų, reglamentuojančių egzekucijų aukų užkaskimo būdus. Rekonstruoti šiuos būdus padeda netiesioginiai dokumentai.

LSSR NKGB (MGB) vidaus kalėjime nužudytų žmonių palaikai iki 1947 m. buvo užkasami Tuskulėnų dvaro teritorijoje stovėjusiam garaže. Tuo metu, kai SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas priėmė nutarimą panaikinti mirties bausmę (1947 m. gegužės 26 d.), garažo plotas faktiškai buvo beveik pilnas kapadubių¹⁵. Galima daryti prielaidą, kad dėl šios priežasties, 1950 m. pradžioje grąžinus mirties bausmę, nebuvo grįžta prie minties vėl naudoti Tuskulėnų dvaro teritoriją nužudytųjų palaikams užkasti, be to, 1949 m. dvaras buvo perduotas sukarintai visuomeninei organizacijai DOSAAF. MGB pareigūnai, neturėdami nuolatinės vietos egzekucijų aukų palaikams užkasti, nuo 1950 m. naudojo kitą būdą – prieš kiekvieną egzekuciją parinkdavo naują vietą. Tai darydavo NKGB (MGB) A skyriaus viršininkas arba jo įpareigoti žmonės, paprastai – A skyriaus darbuotojai, dalyvaudavo ir vidaus kalėjimo viršininkas¹⁶. Duobės parinktoje vietoje būdavo kasamos dieną prieš egzekuciją arba jos išvakarėse, kasdavo specialiosios komandos nariai¹⁷, o užkasti nužudytųjų palaikų vykdavo specialioji komanda kartu su A skyriaus viršininku ir MGB vidaus kalėjimo viršininku¹⁸ iškart po egzekucijos. Pavyzdžiui, po egzekucijos, vykdytos naktį iš 1951 m. gruodžio 4-osios į 5-ąją, Paneriuose buvo užkasti 8 žmonių palaikai¹⁹. Dėl blogo oro (smarkiai snigo) duobių, kuriose buvo užkasti nužudytieji, nepavyko tinkamai užmaskuoti. Dėl to gruodžio 5 d. rytą MGB A skyriaus viršininkas Pavelas Grišinas pasiuntė MGB vidaus kalėjimo viršininką mjr. Ivaną Samsonovą nuvykti į vietą, kur naktį buvo užkasti nužudytųjų palaikai, ir sunaikinti paliktus pėdsakus²⁰. Atvykęs I. Samsonovas pastebėjo, kad kapavietę

aptiko pašaliniai žmonės, todėl, jam grįžus ir pranešus apie tai vadovybei, prie kapadubių buvo nusiųsta trijų MGB pareigūnų grupė, kad iki nakties saugotų kapavietę, o naktį nužudytųjų palaikus perkeltų kitur. Pasirodo, kapavietę buvo aptikęs girininkas ir pranešęs apie tai milicijai²¹. Tokiu pat būdu 1950–1952 m. LSSR MGB A skyriaus specialioji komanda 20–30 km spinduliu aplink Vilnių užkasė palaikus daugiau nei 40-yje vietų²². Ši statistika patvirtina faktą, kad toks būdas buvo sėkmingai taikomas. Jis buvo nesaugus, nes kapadubės galėjo užteiti gyventojai, išrausti laukiniai gyvūnai, be to, egzekutoriai buvo saistomi oro sąlygų, o jos galėjo koreguoti saugumiečių planus tiek vykdant egzekucijas, tiek užkasant egzekucijų aukas. Dėl to poreikis turėti nuolatinę vietą nesumenko.

LSSR MGB vidaus kalėjimo viršininkas mjr. I. Samsonovas 1952 m. gegužės 16 d. raporte LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojui plk. Aleksandrui Gavrilovui teigė, kad būdas, kai nužudytųjų palaikai užkasami miškuose aplink Vilnių, yra nepatikimas, nes Lietuvoje gana tankus gyvenviečių ir vienkiamų tinklas, todėl kapavietės nesaugios – jas aptinka gyventojai²³. Ministro pavaduotojo plk. A. Gavrilovo rezoliucijoje LSSR MGB A skyriaus viršininkui pplk. P. Grišinui nurodoma rasti nuolatinę vietą, kurioje palaikus būtų galima užkasti visais metų laikais²⁴. LSSR MGB vidaus kalėjimo viršininko mjr. I. Samsonovo raportas ministro pavaduotojui įsuko biurokratinę karuselę – po truputį daugiau nei mėnesio, 1952 m. birželio 23 d., LSSR MGB A skyriaus viršininkas pplk. P. Grišinas parengė pažymą (jos adresatas nenurodytas) apie būtinybę turėti nuolatinę vietą palaikams užkasti²⁵. Joje pateikiamos trys priežastys, kodėl Lietuvoje netinka mirties bausme nubaustų žmonių palaikus užkasti įvairiose vietose, o reikia turėti tam vieną kapavietę. Pirma priežastis –

laidoti egzekucijų aukų palaikus Lietuvos miškuose netinka dėl palyginti tankaus vienkiamų tinklo ir išplėtos miškų apsaugos²⁶. Antra, turėti nuolatinę vietą palaikams užkasti verčia Lietuvos gamtinės sąlygos: dėl didelių pusnių 1952 m. žiemą mirties nuosprendžių vykdymas buvo sustabdytas iki pavasario, nes būtų buvę neįmanoma nužudytųjų palaikų išvežti ir užkasti²⁷. Trečia, kapavietės miškuose buvo labai sunku apsaugoti: 1951 m. buvo trys atvejai, kai jas aptiko ir atkasė laukiniai žvėrys, o kartą, liepos mėnesį, užėjo grybautojai²⁸ (šiam kontekste dera prisiminti ir jau aprašytą įvykį, kai 1951 m. gruodžio 5 d. kapavietę aptiko girininkas). Tą pačią 1952 m. birželio 23-iąją pplk. P. Grišinas LSSR valstybės saugumo ministro gen. plk. Piotro Kondakovo nurodymu parengė pažymą apie būtinybę senojoje masinėje kapavietėje imtis papildomos apsaugos – pastatyti ten sargo namelį, nes Sovietų Sąjungoje panaikinus mirties bausmę, o Tuskulėnų dvarą 1949 m. atidavus DOSAAF žinion, be to, plečiantis Vilniaus miestui, pasidarė sunku užtikrinti kapavietės slaptumą²⁹. Šią pažymą 1952 m. liepą LSSR valstybės saugumo ministras vežė SSRS MGB vadovams į Maskvą³⁰. Trečias raštas datuojamas 1952 m. liepos 15-ąją, jį ministras taip pat vežė į Maskvą. SSRS valstybės saugumo ministrui S. Ignatjevui adresuotą dokumentą LSSR valstybės saugumo ministro gen. plk. P. Kondakovo vardu irgi greičiausiai parengė P. Grišinas³¹. Rašte dėstomi tie patys motyvai, kuriuos nurodė LSSR MGB vidaus kalėjimo viršininkas I. Samsonovas ir LSSR MGB A skyriaus viršininkas P. Grišinas (Lietuvos geografinės sąlygos netinka mirties bausme nubaustų žmonių palaikams užkasti), be to, pateikiamas sprendimas, kad mirties bausmes vykdytų ne LSSR MGB A skyrius, o SSRS MGB A skyrius³². Dera atkreipti dėmesį, kad pirmos dvi pažymos parengtos prabėgus trims dienoms po to, kai

LSSR MGB vidaus kalėjime buvo įvykdytos egzekucijos (birželio 20 d. mirtimi nubausta 18 nuteistųjų), o LSSR valstybės saugumo ministro raštas SSRS valstybės saugumo ministru – prabėgus keturioms dienoms po mirties nuosprendžių įvykdymo LSSR MGB vidaus kalėjime (sušaudyti 5 nuteistieji mirties bausme). LSSR saugumiečiams nerimą kėlė tai, kad, įsibėgėjęs mirties nuosprendžių vykdymo konvejeriui, jie negalėjo užtikrinti naujų kapaviečių slaptumo, nes būdas, kai ieškoma vis kitos vietos egzekucijų aukoms užkasti, Lietuvoje buvo nesaugus ir kėlė grėsmę mirties bausmės procedūros slaptumui. Kita vertus, LSSR MGB patyrė vadovybės iš Maskvos spaudimą, kad laiku nevykdo mirties bausmės nuosprendžių. LSSR MGB vadovai turėjo aiškintis, kad nuoseklų mirties bausmių vykdymą trikdo gamtinės sąlygos, – tai iliustruoja LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojo plk. I. Samsonovo 1952 m. birželio 14 d. pasiaiškinimas SSRS valstybės saugumo ministro pavaduotojui I. Savčenkai: „<...> nes beveik visą žiemą Vilniaus rajoną dengė storas sniego sluoksniš³³. 1952 m. mirties bausmės LSSR MGB vidaus kalėjime buvo pradėtos vykdyti tik balandžio mėn.³⁴ Panašiai padėtį apibūdino ir LSSR MGB A skyriaus viršininkas pplk. P. Grišinas: „<...> palaikai užkasami atsitiktinai parinktose vietose, o žiemą Lietuvoje tai neįmanoma.“³⁵ Mirties nuosprendžių vykdymo procedūros trikščiai ir negalėjimas užtikrinti kapaviečių slaptumo LSSR MGB vadovams galėjo grėsti nuobaudomis. Iš minėtų pažymų taip pat akivaizdu, kad susirūpinti vertė ir senosios masinės kapavietės – Tuskulėnų dvaro – slaptumo užtikrinimas. 1952 m. vasario 19 d. LSSR MGB A skyriaus viršininkas pplk. P. Grišinas siūlė SSRS MGB A skyriaus viršininkui gen. mjr. Arkadijui Gercovskiui sunaikinti šią kapavietę³⁶ cheminiu būdu. Įsibėgėjęs mirties nuosprendžių vykdymo procesas, nuolatinis poreikis parengti nau-

jas kapavietes, būtinybė išsaugoti senosios kapavietės slaptumą LSSR saugumiečiams 1952 m. vasarą buvo svarbi problema. Pavienių kapaviečių parinkimo būdas nužudytųjų palaikams užkasti tinkamas tuo atveju, jeigu egzekucijų aukų skaičius palyginti nedidelis; aukų skaičiui didėjant, šis būdas darosi nepatikimas – sunku užtikrinti gausių kapadubių slaptumą. 1952 m. liepą LSSR saugumiečiams kilęs nerimas buvo ne be pagrindo. 1950 m. spalio–gruodžio mėn. nužudytų 19 aukų palaikus dar buvo galima užkasti pavienėse kapavietėse, bet 1951 m. rezultatai vertė susirūpinti: nuo sausio iki gruodžio mėn. mirties nuosprendžiai buvo įvykdyti 116 nuteistųjų, tiek palaikų užkasti pavienėse kapavietėse buvo nelengva. Todėl logiška, kad kai 1952 m. buvo pradėtos vykdyti egzekucijos ir kai nuo balandžio 14 d. iki liepos 11 d. mirties bausmė buvo įvykdyta 48 nuteistiesiems³⁷, saugumiečiai pradėjo rūpintis nuolatine kapaviete ir tuo klausimu kreipėsi į vadovybę Maskvoje. Turbūt dėl to SSRS MGB vadovybė atsižvelgė į LSSR MGB vadovybės prašymus ir nuo 1952 m. rugpjūčio mėn. mirties bausme nuteisti asmenys iš Lietuvos buvo vežami į Maskvos Butyrkų kalėjimą, kur jiems ir būdavo įvykdomas mirties nuosprendis³⁸.

Taigi išdėstyti faktai atskleidžia, kad net ir ne itin palankiomis sąlygomis – neturėdami nuolatinės masinės kapavietės – LSSR saugumiečiai naudojo būdą nuolatos parinkti naują vietą palaikams užkasti.

Kitas saugumiečių taikytas būdas – užkasti pavienių nužudytųjų palaikus senose kapinėse. Tai sena sovietų saugumo praktika, pavyzdžiui, Maskvoje tam buvo naudojamos Vaganovo, Donskojaus, Kalitnikovo kapinės ir Jauzos ligoninės kapinės³⁹. Turbūt neatsitiktinai 1941 m. birželį traukdamiesi iš Lietuvos, sušaudytųjų Kauno kalėjime palaikus sovietai užkasė Petrašiūnų kapinėse, kurios tuo metu buvo Kauno užmiestyje. Vilniuje

šiam tikslui buvo naudojamos stačiatikių arba sentikių kapinės. Iš MGB dokumentų negalima tiksliai nustatyti, kuriose iš šių kapinių buvo užkasami palaikai. Abejos kapinės yra Vilniaus Rasų priemiestyje, vienos greta kitų. Sovietų saugumiečių dokumentuose jos apibūdinamos kaip rusų kapinės (*на русском кладбище*)⁴⁰, o viename akte patikslinama – Rasose (*Росса*)⁴¹. Kažkuriose iš šių kapinių 1952 m. spalio 17 d. buvo užkasti nukauto partizano Vlodo Sapiegos-Bajoro⁴², o 1952 m. lapkričio 6 d. – nukauto partizano Laimono Tumaševičiaus palaikai⁴³. Kaip rodo MGB dokumentai, 1947 m., jau panaikinus Sovietų Sąjungoje mirties bausmę, tose kapinėse galėjo būti užkasti dar dviejų žmonių palaikai – Jeronimo Vėželio (g. 1920 m.), kuris 1947 m. rugpjūčio 13 d. mirė LSSR MGB Vilniaus skyriuje nuo žaizdos pilve⁴⁴, ir neatpažinto partizano, nukauto 1947 m. lapkričio 9 d. per karinę čekistų operaciją⁴⁵. LSSR MGB A skyriaus pažymose nurodoma, kad abiejų žuvusiųjų palaikai buvo užkasti Vilniuje, bet vieta nesukonkretinta. Taip pat šių žmonių palaikai galėjo būti užkasti ir Tuskulėnų dvaro teritorijoje esančiame garaže, bet šią prielaidą patvirtintų tik archeologinių kasinėjimų ataskaitų informacija: 1994–1996 ir 2003 m. kasinėdami Tuskulėnų dvaro teritoriją archeologai rado 5 duobes, kuriose buvo užkasta po vienus palaikus⁴⁶. Kadangi mirties bausmės vykdymas Sovietų Sąjungoje buvo sustabdytas neseniai – gegužės mėnesį – saugumo pareigūnai senąja kapaviete, Tuskulėnų dvaro teritorija, 1947 m. dar galėjo pasinaudoti iš inercijos. Kadangi tiesioginių šaltinių, kurie paliudytų, kur užkasti nužudytųjų palaikai, nėra, remiamasi tik prielaidomis.

Iš pateiktų negausių pavyzdžių galima daryti išvadą, kad LSSR MGB A skyriaus darbuotojai šeštojo dešimtmečio pradžioje taikė du būdus egzekucijų aukų palaikams užkasti: didesnę skaičių nužudytųjų už-

kasdavo pavienėse duobėse aplink Vilnių plytinčiuose miškuose, pavienius nužudytuosius arba mirusiuosius kalėjime – senose kapinėse. Sovietų saugumiečiai naudojo abu būdus, nes neturėjo nuolatinės kapavietės. Keletas neišsamių ir negausių 1947 m. NKGB dokumentų leidžia daryti prielaidą, kad šie būdai galėjo būti taikomi ir iki įsigaliojant mirties bausmę panaikinančiam SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo nutarimui.

TUSKULĖNŲ DVARO TERITORIJOJE UŽKASTŲ EGZEKUCIJŲ AUKŲ STATISTIKA

Sovietų saugumo dokumentai pateikia skirtingus duomenis, kiek nužudytųjų palaikų buvo užkasta Tuskulėnų dvaro teritorijoje. Kaip rodo mirties nuosprendžių statistika, nuo 1944 m. rugsėjo 28 d. iki 1947 m. balandžio 16 d. mirties bausmė buvo įvykdyta 767 nuteistiesiems⁴⁷. 1994–1996 ir 2003 m. dvaro teritorijoje vykdant archeologinius tyrimus buvo rasti 724 nužudytųjų palaikai⁴⁸. NKGB (MGB) dokumento, kuriame būtų pateikta informacija, kiek palaikų užkasta Tuskulėnų dvaro teritorijoje, rasti nepavyko. 1952 m. birželio 23 d. MGB A skyriaus viršininko pplk. P. Grišino pažymoje rašoma, kad čia užkasta beveik tūkstantis nužudytųjų palaikų⁴⁹. Toks duomenų NKGB (MGB) dokumentuose nesutapimas atskleidžia, kad tikslios apskaitos, kiek palaikų užkasta Tuskulėnų dvaro teritorijoje, nebuvo. Galima mėginti atsakyti į dar vieną klausimą: ar Tuskulėnų dvaro masinėje kapavietėje buvo užkasamos tik egzekucijų LSSR MGB vidaus kalėjime aukos?

LSSR NKGB (MGB) dokumentuose nėra informacijos, kur užkasti LSSR NKVD (MVD) 1-ajame kalėjime kalintų keturių nuteistųjų mirties bausme, kurie mirė prieš

jiems įvykdant mirties nuosprendį (Algirdo Mikuckio, Eduardo Pševlockio, Kosto Gaudiešiaus ir Leopoldo Borcherto⁵⁰), palaikai⁵¹. Šių asmenų baudžiamosiose bylose nėra dokumentų, rodančių, kur buvo užkasti jų palaikai. Tikėtina, kad jų palaikai galėjo būti užkasti Tuskulėnų dvaro teritorijoje, nes tuo metu LSSR NKGB (MGB) vidaus kalėjime egzekucijos buvo vykdomos visu pajėgumu, taigi NKVD (MVD) kalėjimuose mirusių žmonių palaikai NKGB (MGB) A skyriaus pareigūnų galėjo būti atgabenti į Tuskulėnus kartu su kitų nužudytųjų palaikais⁵². Ši prielaida būtų patvirtinta, jeigu būtų identifikuotas bent vienas iš keturių minėtų kalėjime mirusių žmonių. Tuskulėnų masinėje kapavietėje rastos 5 duobės, kuriose užkasta po vieną kūną, vienoje iš jų – moters palaikai⁵³. Tikimybė, kad kitose keturiose duobėse užkasti mirusiųjų kalėjime palaikai, neatmestina. Galima pamėginti sugretinti egzekucijų vykdymo datas su datomis, kada kalėjime šie pasmerktieji mirė: A. Mikuckas mirė 1945 m. kovo 30 d., tą pačią dieną buvo vykdomos egzekucijos, todėl galima daryti prielaidą, kad jo palaikai buvo užkasti vienoje iš duobių kartu su nužudytųjų tą dieną palaikais. E. Pševlockis mirė 1945 m. gegužės 1 d., o 1945 m. gegužės 2 d. NKGB (MGB) vidaus kalėjime egzekucija buvo įvykdyta vienam žmogui – Leonui Markevičiui⁵⁴. Kadangi tyrinėjant palaikus iš individualių duobių L. Markevičiaus palaikai nebuvo identifikuoti, taigi vėl galima daryti prielaidą, kad jo ir E. Pševlockio palaikai buvo užkasti grupinėje (kolektyvinėje) duobėje. K. Gaudiešius mirė 1946 m. birželio 10 d., o egzekucijos vidaus kalėjime buvo vykdomos birželio 13 d., todėl neatmestina galimybė, kad jo palaikai galėjo būti užkasti atskirame kape. L. Borchertas mirė 1945 m. gruodžio 26 d., o egzekucija NKGB (MGB) vidaus kalėjime vykdyta gruodžio 24 d., tad galima daryti prielaidą, kad L. Borchertas galėjo

būti užkastas atskirame kape arba jo palaikai galėjo būti įmesti į tuo metu naudojamą grupinę duobę.

Vertėtų paminėti dar porą suimtųjų, kurie mirė 1-ajame NKVD kalėjime. Antanas Dzidulionis mirė 1945 m. vasario 19 d. kalėjimo ligoninėje nuo plaučių tuberkuliozės⁵⁵. Jo palaikai galėjo būti užkasti atskiroje duobėje, nes vasario mėnesį egzekucijos buvo vykdomos 9 ir 28 d.⁵⁶ Adomas Jaruševičius mirė 1946 m. sausio 14 d.⁵⁷ Jo palaikai taip pat galėjo būti užkasti ne grupinėje (kolektyvinėje), o atskiroje duobėje Tuskulėnų dvaro garaže, nes egzekucijos buvo vykdomos 1946 m. sausio 23 d.⁵⁸ Neatmestina galimybė, kad žmonių, mirusių 1-ajame NKVD (MVD) kalėjime, palaikai galėjo būti užkasti ne Tuskulėnų dvaro teritorijoje, o miškuose aplink Vilnių arba kapinėse. Šiuo atveju iliustratyvūs galėtų būti ne kartą istoriografijoje aprašyti pavyzdžiai, kaip ir kokiose vietose sovietų represinės struktūros užkasdavo kautynėse žuvusių Lietuvos partizanų palaikus (nukautų kovotojų palaikų užkasimas irgi buvo SSRS sukurtos sudėtingos žudymo sistemos sudedamoji dalis).

Lieka neatsakyta į klausimą, kur užkasti 1944 m. LSSR NKGB vidaus kalėjime nužudytųjų palaikai. Teismo medicinos ekspertams masinėje kapavietėje, esančioje Tuskulėnų dvaro teritorijoje, nepavyko identifikuoti nė vieno asmens, 1944 m. nužudyto NKGB vidaus kalėjime. 1944 m. nuo rugsėjo 28 d. iki gruodžio 13 d. buvo įvykdytos 5 egzekucijos, kurių metu mirties bausmė įvykdyta 45 asmenims, karo tribunolų nuteistiems mirti. Tai santykinai nedidelis mirtininkų skaičius, jeigu jį išskaidysime pagal mirties nuosprendžių vykdymo chronologiją. Karo tribunolų paskelbtus mirties nuosprendžius LSSR NKGB vidaus kalėjime pradėta vykdyti rudenį: rugsėjo 28 d. sušaudyta 10 nuteistųjų, spalio 11 d. – 8, lapkričio 17 d. – 9, lapkričio 29 d. – 8 ir gruodžio 13 d. – 10 nuteistųjų⁵⁹.

Palyginimui galima pateikti pavyzdį: 1945 m. sausio 22 d. LSSR NKGB vidaus kalėjime vienu kartu mirties bausmė buvo įvykdyta 40 nuteistųjų⁶⁰, o tų pačių metų kovo 21 d. – 45 nuteistiesiems⁶¹, taigi tiek pat, kiek per keturis 1944 m. mėnesius. Atsižvelgiant į tai, kad 1944 m. kas mėnesį būdavo sušaudoma po 8–10 nuteistųjų, galima daryti prielaidą, kad nužudytųjų palaikai galėjo būti užkasti Vilniaus apylinkių miškuose arba kapinėse, nuošalesnėse vietose. Padėtis buvo labai panaši į aprašytąją 1952 m., kai nužudytųjų palaikai buvo užkasti Panerių miške: tada irgi miške užkasti 8 žmonių palaikai. Esant nedideliam nužudytųjų skaičiui nereikėjo turėti nuolatinės kapavietės, todėl 1944 m. NKGB pareigūnai galėjo taikyti tą patį nužudytųjų palaikų užkasimo būdą, kokį nuo 1950 m. taikė LSSR MGB pareigūnai, – sugėbėjo išsiversti ir be nuolatinės kapavietės. Ši represinė struktūra tuomet jau turėjo ilgametę egzekucijų vykdymo patirtį, kurią galėjo pritaikyti 1944 m. Lietuvoje.

Taigi galima daryti prielaidą, kad 1944 m. rugsėjo–gruodžio mėn. NKGB vidaus kalėjime nužudytų asmenų palaikai galėjo būti užkasami ne Tuskulėnų dvaro teritorijoje, bet kur nors miškuose aplink Vilnių. Galima hipotetiškai rekonstruoti palaikų užkasimą. Egzekucijos 1944 m. buvo vykdomos rugsėjo 28 d., spalio 11 d., lapkričio 17 ir 29 d. bei gruodžio 13 d., todėl prieš kiekvieną šią dieną NKGB A skyriaus sudaryta specialioji grupė vykdavo į parinktą vietą ir iškasdavo duobę. Tada naktį po egzekucijos nužudytųjų palaikai būdavo vežami į parinktą vietą, jų užkasti su specialiosios komandos nariais vykdavo NKGB A skyriaus viršininkas pplk. Stepanas Charčenko, tiesioginis egzekucijų vykdytojas NKGB komendantas kpt. Jegoras Kuznecovas (lapkričio mėn. jį pakeitė LSSR NKGB vidaus kalėjimo viršininkas mjr. Vasilijus Dolgirevas). Taip pat vykdavo dar du trys specialiosios komandos nariai.

Tai, kad 1944 m. sušaudytųjų LSSR MGB vidaus kalėjime palaikai buvo užkasami ne Tuskulėnų dvaro teritorijoje, o paskirose vietose, rodo ir rastų palaikų kiekis. Kaip jau minėta, išlikę LSSR NKGB (MGB) A skyriaus dokumentai rodo, kad 1944–1947 m. LSSR NKGB (MGB) vidaus kalėjime buvo įvykdyti 767 mirties nuosprendžiai, o 1994–1996 ir 2003 m. Tuskulėnų dvaro teritorijoje atliekant archeologinius tyrimus atkasti 724 asmenų palaikai. Jeigu remsimės NKGB (MGB) dokumentų duomenimis ir teiginiu, kad nužudytųjų palaikai Tuskulėnų dvaro teritorijoje buvo užkasami nuo 1944 m. rugsėjo mėn., vadinasi, archeologams nepavyko rasti 43 nužudytųjų palaikų. 1944 m. mirties bausmė buvo įvykdyta 45 asmenims. Aritmetinė logika verstų manyti, kad archeologinių tyrimų metu Tuskulėnų dvaro teritorijoje nerasta viena iš kapaviečių, kurioje turėtų būti užkasti 43 žmonių palaikai. Galima kelti hipotezę, kad vykdant archeologinius tyrimus nerasta 1944 m. NKGB vidaus kalėjime nužudytųjų palaikų. Nesutampantys skaičiai neturėtų gluminti. Sudėkime, kiek žmonių buvo nužudyta 1945–1947 m.: 479 (1945 m.) + 185 (1946 m.) + 58 (1947 m.)⁶² = 722 pasmerktųjų mirti palaikai. Atliekant archeologinius tyrimus buvo rasta dvejais palaikais daugiau – 724 palaikai. Nors ir hipotetinis, bet logiškas šio aritmetinio nesutapimo paaiškinimas galėtų būti toks: archeologai kasinėdami rado 722 palaikus žmonių, kuriems egzekucija buvo įvykdyta 1945–1947 m., ir dar dvejus palaikus, kurie buvo užkasti Tuskulėnų dvaro teritorijoje 1947 m. rugpjūčio 13 d. ir lapkričio 9 d.⁶³ Ši hipotezė būtų patvirtinta arba paneigta, jei teismo medicinos ekspertai identifikuotų bent vieną 1944 m. egzekucijų auką, taip pat jeigu būtų identifikuoti 1947 m. rugpjūčio 13 d. mirusio J. Vėzelio palaikai, kurie, tikėtina, buvo užkasti dvaro teritorijoje. Kito

žmogaus, kurio palaikai, kaip jau minėta, irgi galėjo būti užkasti dvaro teritorijoje 1947 m. lapkričio 9 d., tapatybė nenustatyta.

Šiai prielaidai gali prieštarauti 1952 m. vasario 19 d. LSSR MGB A skyriaus viršininko P. Grišino teiginys pažymoje, rašytoje SSRS MGB A skyriaus viršininkui gen. mjr. A. Gercovskiui, kurioje teigiama, kad vieta nuolatinei kapavietei Tuskulėnų dvaro teritorijoje buvo parinkta dėl „pavojų naktį išvykti iš Vilniaus“⁶⁴. Ši frazė labai neapibrėžta, pavyzdžiui, neaišku, kiek toli galima laikyti išvažiavimą iš Vilniaus. Naktį iš 1951 m. gruodžio 4-osios į 5-ąją Panerių miške buvo užkasti 8 MGB vidaus kalėjime nužudytų žmonių palaikai. Tai vieta, esanti 12–13 km atstumu nuo Vilniaus, netoli Panerių geležinkelio stoties⁶⁵. Ar 1944 m. buvo pavojinga naktį iš Vilniaus vykti į Panerius? Šis klausimas greičiau retorinis.

Apie tai, kokiomis aplinkybėmis, kieno ir kada Tuskulėnų dvaro teritorija buvo parinkta LSSR NKGB (MGB) vidaus kalėjime nužudytų žmonių palaikams užkasti, P. Grišinas sužinojo iš savo pirmtako – buvusio NKGB (MGB) A skyriaus viršininko pplk. S. Charčenkos. Tai P. Grišinas tvirtina 1952 m. birželio 23 d. pažymoje, kurią parašė LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kondakovo nurodymu⁶⁶. Iš 1952 m. vasario 19 d. ir birželio 23 d. pažymose P. Grišino pateikiamos informacijos akivaizdu, kad S. Charčenka, informuodamas P. Grišiną apie Tuskulėnus, į didesnes smulkmenas nesileido ir padėtį nušvietė paviršutiniškai, bendrais bruožais. P. Grišinas žinojo, kad Tuskulėnų dvaro teritoriją būsimai masinei kapavietei parinko SSRS NKGB ir NKVD įgaliotinis Lietuvai gen. ltn. Ivanas Tkačenka, bet neturėjo duomenų, kada tiksliai dvaro teritorijoje buvo pradėti užkasti palaikai. Jo manymu, tai imta daryti tada, kai pradėtos vykdyti mirties bausmės, – nuo 1944 m. Bet abiejose pažymose informacija, nuo kelintų

metų dvaro teritorijoje užkasami palaikai, yra antrinė. Šiuo atveju svarbu atsižvelgti į dokumentų sukūrimo aplinkybes – tai padaryta Maskvos vadovybės prašant suteikti papildomų priemonių Tuskulėnų masinei kapavietei apsaugoti, nes Vilnius plečiasi ir kapavietė darosi nesaugi. Pažymose stengiamasi pasiaiškinti vadovybei ir pagrįsti argumentą, kodėl vieta masinei kapavietei buvo parinkta netinkamoje vietoje – mieste, o ne užmiestyje. Dėl šios priežasties pasirenkamas ir abiejose pažymose akcentuojamas gana miglotas argumentas, kad tai padaryta „dėl itin įtemptos padėties respublikoje“⁶⁷. Dėl tos pačios priežasties pažymos autoriui nesvarbus chronologinis tikslumas, todėl P. Grišinas vartoja aptakią frazę, kiek laiko Tuskulėnų dvaro teritorija buvo naudojama masinei kapavietei: „Išvadavus Lietuvos SSR iš vokiškųjų fašistinių okupantų ir iki 1947 m.“⁶⁸ Kitoje pažymoje, parengtoje 1952 m. vasario 19 d. ir adresuotoje SSRS MGB ministrui A. Gercovskiui, P. Grišinas rašo, kad „1944 m., t. y. iki man atvykstant dirbti į Lietuvą, mirties bausme nuteistųjų palaikams užkasti vieta buvo parinkta Vilniaus mieste.“⁶⁹ Taigi P. Grišino parengtos pažymos nesuteikia informacijos, kuri leistų atsakyti į klausimą, kada Tuskulėnų dvaro teritorija pradėta naudoti kaip masinė kapavietė. Iš jų galima spręsti, kad LSSR MGB A skyriaus viršininkas P. Grišinas tiksliai nežinojo, kada tai pradėta daryti.

Labai negausūs ir fragmentiški istorinių šaltinių duomenys prieštarauja archeologinių tyrimų duomenims. Mėginant suskaičiuoti, kiek iš viso palaikų buvo užkasta Tuskulėnų dvaro teritorijoje, kyla daugiau klausimų, nei randama atsakymų. Turimi duomenys leidžia pateikti hipotetinį atsakymą, kad Tuskulėnų dvaro teritorijoje buvo užkasami ne tik LSSR NKGB (MGB) vidaus kalėjime nužudyti nuteistieji mirties bausme, bet ir LSSR NKVD (MVD) 1-ajame kalėjime

mirę kaliniai bei karinėse čekistų operacijose nušauti antisovietinio pogrindžio dalyviai. Abejotina, ar 1944 m. LSSR NKGB vidaus kalėjime nužudytų 45 mirtininkų palaikai buvo užkasti Tuskulėnų dvaro teritorijoje. Galima tik spėti, kad ir patys sovietų saugumiečiai nebuvo tiksliai suskaičiavę, kiek palaikų užkasė Tuskulėnų dvaro teritorijoje, – dėl to P. Grišinas ir rašė, kad užkasta iki tūkstančio palaikų.

NUOLATINĖS KAPAVIETĖS PARINKIMAS

Istoriografijoje teigiama, kad Tuskulėnų dvaro teritoriją nužudytiesiems NKGB (MGB) vidaus kalėjime užkasti parinko SSRS NKGB (MGB) ir NKVD (MVD) įgaliotinis Lietuvai gen. lttn. I. Tkačenka⁷⁰. Šis teiginys paremiamas LSSR MGB A skyriaus viršininko pplk. P. Grišino 1952 m. birželio 23 d.⁷¹ ir SSRS KGB pirmininko pirmojo pavaduotojo Viktoro Čebrikovo (1968–1982) 1971 m. balandžio 19 d. pažymomis, kuriuose ir pateikiamas šis faktas⁷². P. Grišinas, teigdamas, kad Tuskulėnų dvarą egzekucijų aukoms užkasti parinko I. Tkačenka, remiasi savo pirmtako MGB A skyriaus viršininko pplk. S. Charčenkos (1944–1946) pateikta informacija, o V. Čebrikovas veikiausiai rėmėsi P. Grišino 1952 m. birželio 23 d. pažyma ir kitais LSSR KGB siūstais dokumentais. Nėra prasmės abejoti, kad vietą egzekucijų aukoms užkasti parinko gen. lttn. I. Tkačenka, nes vargu ar sovietų saugumo pareigūnai vieni kitiems meluotų. Jie naudojo šį faktą pažymose nenurodydami tikslios datos, kada Tuskulėnų dvaras tam buvo pasirinktas, nes rašant pažymas chronologinis tikslumas jiems turbūt nebuvo svarbus. Bet verta suabejoti, ar I. Tkačenka Tuskulėnų dvaro teritoriją egzekucijų aukoms užkasti galėjo parinkti 1944 m. rudenį. Taigi pamėginkime atsakyti,

kada I. Tkačenka galėjo parinkti Tuskulėnų dvarą nuolatinei kapavietei.

SSRS NKGB ir NKVD įgaliotiniu Lietuvai I. Tkačenka buvo paskirtas 1944 m. gruodžio 14 d., matyt, tada ar šiek tiek vėliau jis ir atvyko į Lietuvą. Šias pareigas jis ėjo iki 1947 m. balandžio 14 d.⁷³ I. Tkačenka buvo atsiųstas koordinuoti LSSR represinių struktūrų, t. y. vidaus reikalų ir saugumo tarnybų, veiklos, tad faktiškai – joms vadovauti⁷⁴. Jo paskyrimas sutapo su SSRS NKVD ir SSRS NKGB viršininkų 1944 m. gruodžio 16 d. išleistu bendru įsakymu Nr. 01/13 „Dėl 9 operatyvinių sektorių sukūrimo Lietuvos SSR teritorijoje“⁷⁵. Šis įsakymas reiškė, kad Sovietų Sąjunga okupuotoje Lietuvoje pradėjo diegti administracinę-represinę struktūrą, o I. Tkačenka turėjo koordinuoti šį darbą. Taip pat jis priklausė 1944 m. lapkričio 11 d. įsteigtam VKP(b) CK Lietuvos biurui, kuriam vadovavo Michailas Suslovas, – tai buvo aukščiausioji okupuotos Lietuvos administracinės ir politinės valdžios institucija⁷⁶. Formaliai pagal SSRS VKP(b) CK nutarimą VKP(b) CK Lietuvos biuras atliko „stebėjimo“ ir „konsultavimo“ funkciją, bet faktiškai tai buvo struktūra, esanti virš respublikos administracijos, kontroliuojanti ir ją⁷⁷. VKP(b) CK biuro veiklos esmė atskleidžiama Latvijos SSR VKP(b) CK biuro pirmininko V. Riazanovo ataskaitoje Maskvai: „Viskas daroma Latvijos KP(b) CK ir Latvijos SSR Ministrų Tarybos rankomis.“⁷⁸ Lietuvos biuras buvo tiesiogiai atsakingas VKP(b) Centro komitetui⁷⁹. Prieš atvykdamas į Lietuvą, I. Tkačenka buvo Stavropolio krašto NKVD viršininkas (1943 m. sausio 28–1944 m. gruodžio 4 d.)⁸⁰. Jis buvo patyręs masinių represijų organizatorius ir vykdytojas: 1941 m. liepos 20 d. jo įsakymu Umanceje buvo sušaudyti 767 kaliniai, evakuoti iš Čertkovo kalėjimo; 1941 m. jis dalyvavo deportuojant Pavolgio ir Krasnodaro krašto vokiečius, o 1944 m. vadovavo „asmenų, ku-

rie bendradarbiavo su vokiečiais, ir jų šeimų“ trėmimo iš Stavropolio krašto operacijai⁸¹. M. Suslovas, prieš atvykdamas į Lietuvą, buvo VKP(b) Stavropolio krašto komiteto pirmasis sekretorius⁸². Jis buvo vienas iš iniciatorių išstremti į Vidurinę Aziją karačijų tautą, apkaltintą bendradarbiavus su nacių Vokietija⁸³. Šių asmenų likimai okupuotoje Lietuvoje susipynė neatsitiktinai – jie buvo patyrę mirties ir egzekucijų meistras.

Nuteistieji mirties bausme LSSR NKGB vidaus kalėjime pradėti šaudyti 1944 m. rugpjūčio 28 d. I. Tkačenka tuo metu buvo toli nuo Lietuvos – Stavropolio krašte. Jeigu sutiktume su teiginiu, kad nužudytieji LSSR NKGB vidaus kalėjime buvo užkasami Tuskulėnų dvaro teritorijoje nuo 1944 m. rudens, tada turėtume teigti, kad tiek P. Grišinas, tiek V. Čebrikovas savo pažymose klaidingai informavo vadovybę, jog buvusį Tuskulėnų dvarą masinei kapavietei parinko I. Tkačenka, ir šios vietos parinkimo autorystę turėtume priskirti kitam sovietų saugumo pareigūnui. Vis dėlto nei P. Grišinas, nei V. Čebrikovas nemelavo, masinės kapavietės autorystę priskirdami I. Tkačenkai, tik tai įvyko ne 1944 m. vasarą ar rudens pradžioje, o 1944 m. gruodį arba 1945 m. sausį, kai šis veikėjas atvyko į Lietuvą. O tai padaryti jis galėjo 1944 m. gruodžio antrojoje pusėje, nes Stavropolio krašto NKVD viršininko pareigas ėjo iki 1944 m. gruodžio 4 d.

1945 m. pradžioje visa Lietuvos teritorija jau buvo sovietų okupantų rankose, tad patyręs egzekucijų organizatorius ir vykdytojas I. Tkačenka suprato, kad reikia tokios vietos, kurioje būtų įmanoma užkasti gerokai daugiau nužudytųjų nei 1944 m. rugsėjo–gruodžio mėn. (per šį laikotarpį mirties bausmė įvykdyta 45 nuteistiesiems). 1945 m. sausio 1 d. Lietuvos kalėjimuose jau buvo 253 mirtininkai⁸⁴. Tokiam skaičiui pasmerktųjų palaikų užkasti reikėjo nuolatinių saugios vietos, nes iki tol naudotas

būdas – užkasti miškuose arba kapinėse – netiko kaip nesaugus. Veikiausiai tada ir buvo pastebėtas Tuskulėnų dvaras – nuo NKGB pastato nutolęs maždaug 3,5 km, esantis retai apgyventame Vilniaus priemiestyje, kuriame buvo palyginti neblogas gatvių tinklas, o aplinkui keliose vietose telkėsi kareivinės. Svarbiausias dvaro ansamblio objektas buvo didelės arklidės (garažas) (40,10 × 9,1 m)⁸⁵, kuriose ir nutarta užkasti palaikus. Manytina, kad kaip tik buvusios arklidės (garažas) nemenkai ir nulėmė Tuskulėnų dvaro pasirinkimą – jose nužudytųjų palaikus buvo galima užkasti visais metų laikais. Dvaro teritorija buvo aptverta beveik 3 m aukščio tvora, o tai irgi kėlė dvaro, kaip būsimos masinės kapavietės, vertę. 1994–1996 ir 2006 m. arklidėse (garaže) atliekant archeologinius tyrimus buvo rastos 37 duobės, o jose – 611 žmonių palaikai; kitoje dvaro teritorijoje rastos 8 duobės su 113 asmenų palaikais – jos telkėsi vienoje vietoje vakarinėje parko dalyje. Žudynių konvejeris įsisuko: 1945 m. sausio 22 d. buvo sušaudyta 40 pasmerktųjų, sausio 29 d. – 38, vasario 7 d. – 26, vasario 9 d. – 25, vasario 28 d. – 25 ir t. t.; 1944 m. buvo šaudoma kartą per mėnesį, 1945 m. – 2–3 kartus, rečiau – kartą per mėnesį. Tad Tuskulėnų paiešką ir pasirinkimą lėmė sovietų numatytos masinės Lietuvos gyventojų egzekucijos. Istorikas Karlas Schlögelis teigia, kad 1937 m. Sovietų Sąjungoje prasidėjus Didžiajam terorui Maskvos miesto kapinių nebeužteko nužudytųjų palaikams užkasti, todėl pradėta ieškoti vietos ir steigti masines kapavietes prie Maskvos⁸⁶.

Patyręs masinių represijų organizatorius I. Tkačenka, atvykęs to daryti į Lietuvą, pirmiausia surado arba nurodė vidaus reikalų ir valstybės saugumo liaudies komisarams surasti tinkamą vietą, kurioje būtų galima užkasti egzekucijų aukų palaikus. Kadangi į Lietuvą I. Tkačenka atvyko 1944 m. gruodžio antrojoje pusėje, šio darbo galėjo imtis

tik pačioje metų pabaigoje. Surasti tokią vietą nebuvo trumpalaikė procedūra – vieta turėjo atitikti slaptumo reikalavimus, tad savaime suprantama, kad Tuskulėnų dvaras kaip vieta masiniam palaikų užkasimui buvo pasirinktas ne per dieną. Archyvuose rasti dokumentai leidžia patikslinti, kada Tuskulėnų dvaro teritorija pradėta naudoti masinei kapavietei.

TUSKULĖNŲ DVARO PERDAVIMAS NKGB

1945 m. pradžioje egzekucijų konvejeris įsisuko. Sausio mėn. LSSR NKGB vidaus kalėjime buvo šaudoma du kartus: 22 d. nužudyta 40, o 29 d. – 38 nuteistieji. Tikėtina, kad jau šių sušaudytųjų palaikai pradėti užkasti Tuskulėnų dvaro teritorijoje⁸⁷, nes istoriniai šaltiniai leidžia teigti, kad 1945 m. sausį Tuskulėnų dvaras buvo perduotas LSSR NKGB žinion.

I. Tkačenka vietą masinei kapavietei jau buvo parinkęs 1945 m. sausio pradžioje. Tuskulėnų dvaro perdavimo LSSR NKGB žinion procedūra buvo pradėta 1945 m. sausio 6 d., kai LSSR NKGB kreipėsi į Vilniaus miesto vykdomąjį komitetą, kad Tuskulėnų dvaras ir greta esanti Francišeko Valickio vila būtų perduoti NKGB⁸⁸. Prabėgus penkioms dienoms, turbūt nesulaukę Vilniaus miesto vykdomojo komiteto atsakymo ir siekdami paspartinti įvykių eigą, LSSR NKVD liaudies komisaras Juozas Bartašiūnas ir LSSR NKGB liaudies komisaras Aleksandras Gudaitis-Guzevičius 1945 m. sausio 11 d. kreipėsi į LSSR liaudies komisarų tarybos pirmininką Mečislovą Gedvilą, kad „dėl neatidėliotinos būtinybės Vilniaus NKVD vaikų prieglaudos-skirstymo punktas iš Mantiškių (Tuskulėnų) dvaro skubiai būtų perkeltas į kitą vietą“, rašte taip pat prašoma M. Gedvilo nurodyti Vilniaus miesto liaudies deputatų tarybai nedelsiant perduoti NKVD vaikų

prieglaudai ir skirstymo punktui tinkančius namus Vilniaus priemiestyje, Antakalnio g. Nr. 138 ir 140, o šių namų gyventojus nedelsiant iškeldinti⁸⁹. Ant šio rašto raudonai užrašyta M. Gedvilo viza Vilniaus miesto vykdomojo komiteto pirmininkui Broniui Pušiniui: „Reikia skubiai patenkinti.“ Rašto data chronologiškai sutampa su gen. ltn. I. Tkačenkos paskyrimu SSRS NKVD įgaliotiniu I Pabaltijo frontui (Rytprūsijoje). Į šias pareigas jis buvo paskirtas 1945 m. sausio 11 d.⁹⁰, todėl turėjo iš Lietuvos išvykti į Rytprūsiją, kur išbuvo iki 1945 m. balandžio 9 d.⁹¹ Jam išvykus, NKGB ir NKVD įgaliotinio pareigas vykdė SSRS NKGB 2-osios vyriausiosios valdybos viršininko pavaduotojas valstybės saugumo komisaras Dmitrijus Rodionovas⁹². Taigi 1952 m. liepos 14 d. LSSR MGB A skyriaus viršininkas pplk. P. Grišinas pažymoje teisingai nurodo, kad vietą masinei kapavietei parinko I. Tkačenka⁹³.

Tuskulėnų dvarą sovietai nacionalizavo 1944 m. liepą⁹⁴. Jame buvo įrengtas Vilniaus vaikų prieglaudos ir skirstymo punktas. Tokios vaikų įstaigos priklausė NKVD GULAG'o poskyriui. Į vaikų prieglaudą ir skirstymo punktus surinkti benamiai vaikai vėliau buvo išskirstomi po vaikų namus⁹⁵. Formaliai nacionalizuoto dvaro pastatai priklausė Vilniaus miesto vykdomajam komitetui, o NKVD jais tik naudojosi. Tai, kad dvaras buvo LSSR NKVD žinioje, tik palengvino jo, kaip būsimos masinės kapavietės, pasirinkimą. Pavyzdžiui, jeigu būtų buvęs pasirinktas priemiestyje esantis, bet represinei struktūrai nepriklausantis dvaras, jo perdavimas represinei struktūrai būtų galėjęs sukelti nepageidaujamą gyventojų įtarinėjimą ir kalbas, o tai saugumiečiams buvo nenaudinga. Be to, geografinė Tuskulėnų dvaro padėtis atitiko sovietų saugumui įprastą masinės kapavietės parinkimo praktiką: jis stūksojo retai apgyventame Vilniaus priemiestyje, tik 3,5 km nutolęs nuo LSSR

NKGB būstinės ir vidaus kalėjimo. Taigi šis dvaras buvo tarsi sumažintas tokių masinių kapaviečių kaip Butovo poligonas (18 km už Maskvos) arba buvęs G. Jagodos vasarnamis (24 km už Maskvos) modelis. Turint omenyje, kaip glaudžiai NKVD ir NKGB struktūros bendradarbiavo, dvaro perdavimas iš vienos jų kitai tebuvo procedūrinis formalumas. Sutvarkyti šį formalumą I. Tkačenka paliko paskirtam jį pavaduoti D. Rodionovui, vietinių NKVD ir NKGB struktūrų vadovams, LSSR vadovybei ir Vilniaus miesto administracijai. Apsisprendus, kad Tuskulėnų dvaro teritorijoje bus užkasami nužudytųjų NKGB (MGB) vidaus kalėjime palaikai, 1945 m. sausio 11 d. LSSR vidaus reikalų liaudies komisaras J. Bartašiūnas ir LSSR valstybės saugumo liaudies komisaras A. Gudaitis-Guzevičius kreipėsi į LSSR liaudies komisarų tarybos pirmininką M. Gedvilą dėl vaikų prieglaudos ir skirstymo punkto iškeldinimo iš buvusio dvaro. Vilniaus miesto vykdomasis komitetas prašymą patenkino greitai ir be nereikalingų klausimų: 1945 m. sausio 13 d. NKVD vaikų prieglaudai vietoj prašytų dviejų namų Antakalnyje skirti trys: be namų Nr. 138 ir 140, dar atiduotas namas Nr. 136⁹⁶. Vilniaus miesto vykdomojo komiteto Butų fondo skyrius buvo įpareigotas šiuos namus atlaisvinti ir perduoti NKVD žinion iki 1945 m. sausio 25 d.⁹⁷ 1945 m. sausio 16 d. Vilniaus miesto vykdomasis komitetas, atsižvelgdamas į 1945 m. sausio 6 d. LSSR NKGB prašymą, priėmė nutarimą Nr. 45 „Dėl Mantiškių ir Valickio žemės ūkių perleidimo Lietuvos TSR Valstybės Saugumo L. Komisaruiatui“⁹⁸. Šiuo nutarimu Tuskulėnų dvaras ir greta esanti vila trejiems metams perduota LSSR MGB žinion: „Mantiškių (Tuskulianų) žemės ūkį, esantį Vilniaus mieste, prie Karių gatvės, ploto apie 14 ha, ir Valickio Prano žemės ūkį, esantį prie Karių–Svirno gatvių, ploto apie 3 ha, su visais priklausančiais tiems ūkiams trobesiais ir įrengimais perduoti

trims metams valdyti Lietuvos TSR Valstybės Saugumo Liaudies Komisaruiatui“⁹⁹. Tuskulėnų dvaro kaimynystėje stovėjusią vilą LSSR NKGB savo žinion paėmė kaip priedangą – greta masinės kapavietės neturėjo būti jokių pašalinių gyventojų. Viloje buvo įkurta LSSR saugumo vadovų vasarvietė¹⁰⁰. Buvęs vasarvietės savininkas geodezijos inžinierius F. Valickis su žmona buvo suimti 1944 m. rudenį ir įkalinti, o 1945 m. balandį šeima buvo priversta repatriuoti į Lenkiją¹⁰¹. Minėtu nutarimu Vilniaus miesto vykdomasis komitetas įpareigojo Žaliojo apželdinimo trestą sudaryti Tuskulėnų dvaro ir F. Valickio vasarnamio detalųjį aprašymą ir perdavimo LSSR NKGB žinion aktus. LSSR NKGB įpareigotas sudaryti tikslus geodezinius valdų planus dviem egzemplioriais ir vieną iš jų perduoti Vilniaus vykdomojo komiteto Žaliojo apželdinimo trestui¹⁰².

Archyvuose nepavyko rasti Tuskulėnų dvaro ir F. Valickio vasarnamio perdavimo LSSR NKGB žinion aktų. Tačiau iš turimų šaltinių akivaizdu, kad 1945 m. sausio pabaigoje šios abi valdos jau priklausė sovietų saugumui. Vilniaus miesto vykdomojo komiteto 1945 m. sausio 13 d. nutarimu gyventojai iš Antakalnio gatvės Nr. 136, 138 ir 140 namų turėjo būti iškeldinti iki tų metų sausio 25 d.¹⁰³, o tada šiuose namuose turėjo įsikurti Vilniaus NKVD vaikų prieglaudos ir skirstymo punktas. Stingant dokumentų negalima pasakyti, kelintą tiksliai dieną iš Tuskulėnų dvaro buvo iškelta Vilniaus NKVD vaikų prieglauda ir skirstymo punktas, o Tuskulėnų dvaras ir F. Valickio vila – perduoti LSSR NKGB žinion. Tai turėjo įvykti tarp sausio 13 ir 25 d. Gyventojai iš namų Antakalnio gatvėje galėjo būti iškeldinti iš butų, o Vilniaus NKVD vaikų prieglaudos ir skirstymo punktas – perkeltas į naują vietą anksčiau, negu nurodyta Vilniaus miesto vykdomojo komiteto sprendime, t. y. anksčiau nei sausio 25 d.¹⁰⁴ Kuo skubiau perimti Tuskulėnų dvarą

ir F. Valickio vasarnamį savo žinion turėjo būti suinteresuota LSSR NKGB vadovybė.

Pirmosios 1945 m. egzekucijos LSSR NKGB vidaus kalėjime vyko sausio 22 d.¹⁰⁵ Egzekucijos nebuvo vykdomos spontaniškai, jos buvo kruopščiai planuojamos, o vykdymo data nustatoma iš anksto. Sausio 22 d. LSSR NKGB vidaus kalėjime mirties bausmė buvo įvykdyta 40 nuteistųjų¹⁰⁶. Tiek daug egzekucijų aukų palaikų slapta užkasti žiemą pavienėse duobėse miškuose aplink Vilnių buvo labai sunku. Todėl galima daryti prielaidą, jog egzekucijos dieną LSSR MGB A skyrius buvo suplanavęs taip, kad nužudytųjų palaikus būtų galima užkasti Tuskulėnų dvaro arklidėse (garaže). Šiai prielaidai labiausiai prieštarauti gali keli argumentai. Pirma, labai maža laiko trukmė nuo Vilniaus miesto vykdomojo komiteto 1945 m. sausio 13 d. sprendimo perduoti Tuskulėnų dvarą ir F. Valickio vasarnamį LSSR NKGB žinion iki egzekucijų dienos – 1945 m. sausio 22-osios. Per dešimt dienų turėjo būti iš namų iškraustyti gyventojai, o iš Tuskulėnų dvaro – vaikų prieglauda ir skirstymo punktas. Tačiau turint omenyje perduodamų objektų svarbą sovietų saugumui ir totalitarinės valstybės represinių struktūrų veiklos efektyvumą, dešimties dienų laikotarpis galėjo būti pakankamas. Antras argumentas – nė vieno iš 40 nužudytųjų sausio 22 d. palaikai neidentifikuoti. Kaip kontrargumentą galima pasitelkti aritmetiką: kaip jau minėta, nuo 1945 m. iki 1947 m. Tuskulėnų dvaro teritorijoje buvo užkasti 722 palaikai žmonių, kuriems mirties bausmė buvo įvykdyta LSSR NKGB (MGB) vidaus kalėjime. Jeigu teigtume, kad sausio 22 d. egzekucijos aukų palaikai buvo užkasti

ne Tuskulėnų dvaro teritorijoje, tada archeologai joje turėjo rasti 40-čia palaikų mažiau – 682 žmonių palaikus (722 – 40 = 682). Tačiau vykdant archeologinius tyrimus buvo rasti 724 žmonių palaikai, dveji iš jų, kaip jau rašyta, veikiausiai buvo užkasti dvaro teritorijoje 1947 m. rugpjūčio ir lapkričio mėn. Sausio 29 d. nužudytų 38 aukų palaikai jau tikrai buvo užkasti Tuskulėnų dvaro arklidėse (garaže), nes teismo medicinos ekspertai vieno iš šių žmonių palaikus identifkavo¹⁰⁷.

IŠVADOS

Masinė kapavietė Tuskulėnų dvaro teritorijoje buvo įrengta 1945 m. sausio mėn. Masinės kapavietės paiešką organizavo ir ją parinko SSRS NKGB ir NKVD įgaliotinis Lietuvos SSR gen. lttn. I. Tkačenka. Tuskulėnų dvaro ir F. Valickio valdos LSSR NKGB žinion turėjo būti perduotos iki 1945 m. sausio 25 d., bet veikiausiai tai įvyko kiek anksčiau. Tikėtina, kad nužudytųjų LSSR NKGB (MGB) vidaus kalėjime palaikai Tuskulėnų dvaro teritorijoje pradėti užkasti 1945 m. sausio 22 d. Atrodytų logiška teigti, kad 1944 m. LSSR NKGB (MGB) vidaus kalėjime nužudytųjų palaikai buvo užkasti ne Tuskulėnų dvaro teritorijoje, o paskirose vietose aplink Vilnių, nes tokį metodą sovietų saugumiečiai praktikavo nuo 1950 m., kai tų metų sausį Sovietų Sąjungoje buvo sugrąžinta mirties bausmė. Tikėtina, kad Tuskulėnų masinėje kapavietėje buvo užkasti ne tik nužudytieji LSSR NKGB (MGB) vidaus kalėjime, bet ir per karines čekistų operacijas nukauti anti-sovietinio pasipriešinimo dalyviai bei dalis NKVD 1-ajame kalėjime mirusių kalinių.

Nuorodos

¹ S. Vaitiekus, *Tuskulėnai: egzekucijų aukos ir budeliai (1944–1947)*, Vilnius, 2011, p. 289.

² Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-15, ap. 2, b. 1, l. 9, 24, 30, 37, 88, 94.

³ K. Schlögel, *Teroras ir svajonė. Maskva, 1937-iejai*, Vilnius, 2013, p. 519–523.

⁴ *Ibid.*, p. 523.

⁵ S. Vaitiekus, op. cit., p. 134. Daugiausia žmonių buvo sušaudyta 1945 m. egzekucijose: sausio 22 d. – 40, kovo 2 d. – 42 ir kovo 21 d. – 45 pasmerktieji mirti, *ibid.*, p. 132.

⁶ K. Schlögel, op. cit., p. 523.

⁷ S. Vaitiekus, op. cit., p. 134.

⁸ N. Petrov, *Budeliai. Jie vykdė Stalino užsakytus*, Vilnius, 2014, p. 214, 215.

⁹ *Ibid.*, p. 215.

¹⁰ LYA, f. K-15, ap. 2, b. 23, l. 9.

¹¹ D. Indrišionio pažyma (ataskaita) apie nu-teistuosius mirties bausme 1950–1990 m., Vilnius, 2016. Originalas saugomas Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro (toliau – LGGRTC) Memorialinio departamento Genocido aukų muziejuje (lapai nenumuoti). 1950–1952 m. MGB mirties bausmės įvykdymo aktų kopijos saugomos LYA, f. K-15, ap. 2, b. 22.

¹² LYA, f. K-15, ap. 2, b. 22, l. 88, 89; D. Indrišionio pažyma, lapai nenumuoti.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ S. Vaitiekus, op. cit., p. 134.

¹⁵ V. Urbanavičius, E. Vailionis, I. Vaškevičiūtė, *Grupinių kapų tyrimas buv. Tuskulėnų dvaro teritorijoje*, Vilnius, 1994, p. 5; S. Vaitiekus, op. cit., p. 209.

¹⁶ Tai aiškėja iš 1951 m. gruodžio 24 d. MGB A skyriaus viršininko plk. P. Grišino raporto LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojui plk. A. Gavrilovui. Jame rašoma, kad palaikų užkasimo vieta buvo su juo suderinta ir kad jis pats dalyvavo palaikų užkasant. Dokumente taip pat rašoma, kaip prieš įvykdant mirties bausmę 8 nuteistiesiems (1951 m. gruodžio 4 d.) LSSR MGB vidaus kalėjime buvo parinkta vieta jų palaikams užkasti: „<...> для погребения этих трупов, т. е. 3 декабря с. г., путем специального выезда было подобрано в лесу место, находящееся на одинадцатом километре от гор. Вильнюс по Каунасскому шоссе.“ Kitą dieną užmaskuoti, tikėtina, paliktų pėdsakų buvo pasiūstas MGB vidaus kalėjimo viršininkas mjr. I. Samsonovas, LYA, f. K-15, ap. 2, b. 23, l. 68, 71.

¹⁷ 1951 m. gruodžio 24 d. LSSR MGB A skyriaus viršininko plk. P. Grišino raporte LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojui A. Gavrilovui nurodoma, kad vieta duobėms 1951 m. gruodžio 4 d. LSSR MGB vidaus kalėjime sušaudytųjų palaikams užkasti buvo parinkta egzekucijos išvakarėse – gruodžio 3 d., o pačios duobės iškastos egzekucijos dieną – gruodžio 4-ąją, *ibid.*, l. 68. Plačiau žr. S. Vaitiekus, op. cit., p. 242–249.

¹⁸ 1951 m. gruodžio 24 d. LSSR MGB A skyriaus viršininko plk. P. Grišino raporte LSSR vidaus reikalų ministro pavaduotojui plk. A. Gavrilovui rašoma: „В день исполнения приговоров, т. е. 4 декабря, с наступлением ночной темноты часть работников из состава группы были выброшены в этом районе для подготовки ям, а затем во второй половине ночи, т. е. после исполнения приговоров и погрузки трупов и вещей в машину, я [MGB A skyriaus viršininkas P. Grišinas. – R. Č.] совместно с остальным составом группы выехал туда же, где трупы были закопаны в одну, а вещи в другую яму, подготовленную рядом с первой“, *ibid.*, l. 70.

¹⁹ 1951 m. gruodžio 24 d. LSSR MGB A skyriaus viršininko plk. P. Grišino raportas LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojui plk. A. Gavrilovui, *ibid.*, l. 68.

²⁰ *Ibid.*, l. 70–71.

²¹ *Ibid.*, l. 71.

²² 1952 m. liepos 15 d. LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kondakovo raštas SSRS valstybės saugumo ministrui S. Ignatjevui, *ibid.*, l. 79.

²³ *Ibid.*, l. 72–74.

²⁴ *Ibid.*

²⁵ *Ibid.*, l. 75–76.

²⁶ *Ibid.*, l. 75.

²⁷ *Ibid.* Taip pat verta paminėti 1952 m. birželio 14 d. LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojo plk. I. Samsonovo atsakymą į 1952 m. gegužės 12 d. SSRS valstybės saugumo ministro pavaduotojo I. Savčenkos raštą dėl to, kad 1952 m. žiemą LSSR nebuvo vykdomi mirties nuosprendžiai. Jame I. Samsonovas argumentavo tuo, kad dėl storos sniego dangos žiemą nebuvo galima palaikų saugiai užkasti, *ibid.*, l. 59.

²⁸ *Ibid.*, l. 76.

²⁹ *Ibid.*, l. 77–78.

³⁰ *Ibid.*

³¹ *Ibid.*, l. 79–80.

³² *Ibid.*

³³ *Ibid.*, l. 59.

³⁴ 1952 m. mirties nuosprendžių įvykdymo aktai, *ibid.*, b. 22.

³⁵ *Ibid.*, b. 23, l. 71.

³⁶ *Ibid.*, l. 58.

³⁷ D. Indrišionio pažymos duomenys.

³⁸ Šis D. Indrišionio teiginys straipsnyje nekvestionuojamas. Žr. D. Indrišionio pažymą apie nuteistuosius mirties bausme 1950–1990 m.

³⁹ K. Schlögel, *op. cit.*, p. 525, 529.

⁴⁰ LYA, f. K-15, ap. 2, b. 82, 83.

⁴¹ *Ibid.*, b. 83.

⁴² MGB pareigūnų akte, liudijančiame, kad palaikai buvo užkasti kapinėse, rašoma „на русском кладбище“, *ibid.*, b. 23, l. 82.

⁴³ MGB pareigūnų akte, liudijančiame, kad palaikai buvo užkasti kapinėse, rašoma „на русском кладбище (Росса)“, *ibid.*, l. 83.

⁴⁴ S. Vaitiekus pateikia pavardę *Vetelis*, žr. S. Vaitiekus, *op. cit.*, p. 218. Akte ranka rašyto prieraišo autorius rusišką raidę *m* rašo kitaip negu raidę *ж*, *ibid.*, l. 27.

⁴⁵ *Ibid.*, l. 33; S. Vaitiekus, *op. cit.*, p. 218.

⁴⁶ V. Urbanavičius, *Grupinių kapų tyrimas buv. Tuskulėnų dvaro teritorijoje*, Vilnius, 2003. 1995 m. vakarinėje parko dalyje rasta masinė kapavietė, kurioje buvo viena duobė (Nr. 40) su vieno žmogaus palaikais joje (*ibid.*, p. 5), o kitos keturios duobės (Nr. 1, 7, 8, 45), kuriose buvo tik po vienus palaikus, rastos buvusio garažo teritorijoje. Žr. V. Urbanavičius, E. Vailionis, I. Vaškevičiūtė, *op. cit.*, p. 6, 9, 10; S. Vaitiekus, *op. cit.*, p. 212.

⁴⁷ S. Vaitiekus, *op. cit.*, p. 132.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 215.

⁴⁹ LYA, f. K-15, ap. 2, b. 23, l. 77.

⁵⁰ S. Vaitiekus, *op. cit.*, p. 112.

⁵¹ *Ibid.*, p. 359.

⁵² S. Vaitiekus teigia, kad „Vilniuje laikytų kalinių palaikai irgi buvo užkasti Tuskulėnų duobėse“ (*ibid.*, p. 113), bet nepateikia tai pagrindžiančių svarių argumentų.

⁵³ Vakarinėje Tuskulėnų parko dalyje rasti palaikai, archeologų manymu, užkasti 1945 m. vasarą. Atskirame kape rasti moters palaikai (*ibid.*, p. 212). Tikėtina, kad jie yra Janinos Alešiūnaitės (Ališiūnaitės), sušaudytos 1946 m. birželio 18 d.

⁵⁴ LYA, f. K-15, ap. 15, b. 8, l. 213.

⁵⁵ *Ibid.*, f. K-1, ap. 58, b. 1528/3, l. 47.

⁵⁶ S. Vaitiekus, *op. cit.*, p. 322.

⁵⁷ LYA, f. K-1, ap. 58, b. 29204, l. 40–42.

⁵⁸ S. Vaitiekus, *op. cit.*, p. 327.

⁵⁹ *Ibid.*, p. 132, 319–320.

⁶⁰ *Ibid.*, p. 132, 320.

⁶¹ *Ibid.*, p. 132, 323–324.

⁶² *Ibid.*, p. 134.

⁶³ J. Vėželio palaikų užkasimo 1947 m. rugpjūčio 13 d. aktas, LYA, f. K-15, ap. 2, b. 23, l. 29; Neatpažinto vyriškio palaikų užkasimo 1947 m. lapkričio 9 d. aktas, *ibid.*, l. 33. Palaikai greičiausiai buvo užkasti Tuskulėnų dvaro teritorijoje stovėjusiame garaže – vykdant archeologinius tyrimus jame rasti 4 individualūs kapai.

⁶⁴ *Ibid.*, l. 58.

⁶⁵ Toks atstumas nurodytas kriminalinės milicijos pplk. L. Arutunianco raporte apie 1952 m. gruodžio 5 d. Panerių miške rastus palaikus, *ibid.*, l. 64.

⁶⁶ *Ibid.*, l. 77.

⁶⁷ 1952 m. vasario 19 d. pažyma, *ibid.*, l. 58; 1952 m. birželio 23 d. pažyma, *ibid.*

⁶⁸ *Ibid.*

⁶⁹ *Ibid.*, l. 58.

⁷⁰ I. Tkačenka į Lietuvą atvyko būdamas valstybės saugumo komisaras (atitinka kariuomenės generolo majoro laipsnį), šis rangas jam suteiktas 1943 m. vasario 14 d. Jau būnant Lietuvoje, 1945 m. liepos 2 d., jam suteiktas valstybės saugumo 3-iojo rango komisaro laipsnis (atitinka kariuomenės generolo leitenanto laipsnį); suvienodinus kariuomenės ir MGB laipsnius, nuo 1945 m. liepos 9 d. jis buvo generolas leitenantas. Žr. H. B. Петров, *Кто руководил органами госбезопасности, 1941–1954. Справочник*, Москва, 2010, c. 846.

⁷¹ LYA, f. K-15, ap. 2, b. 23, l. 58.

⁷² Apie V. Čebrikovo 1971 m. balandžio 19 d. pažymą plačiau žr. S. Vaitiekus, *op. cit.*, p. 186.

⁷³ H. B. Петров, *op. cit.*, c. 845; L. Truska, A. Anušauskas, I. Petravičiūtė, *Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940–1945 metais*, Vilnius, 1999, p. 24; J. Starkauskas, *Čekistinė kariuomenė Lietuvoje 1944–1953 metais*, Vilnius, 1998, p. 65. V. Tininis nenurodo tikslios gen. ltn. I. Tkačenkos atvykimo į Lietuvą datos, žr. V. Tininis, *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai*, Vilnius, 1994, p. 296. S. Vaitiekus remiasi keleto autorių studijomis ir teigia, kad I. Tkačenka į Lietuvą atvyko 1944 m. rudenį ir išbuvo iki 1945 m. sausio (S. Vaitiekus, *op. cit.*, p. 186).

⁷⁴ V. Tininis, *op. cit.*, p. 296.

⁷⁵ E. Grunskis, *Lietuvos gyventojų trėmimai 1940–1941, 1945–1953 metais*, Vilnius, 1996, p. 71.

⁷⁶ Į VKP(b) CK biurą įėjo pirmininkas M. Suslovas, jo pavaduotojas F. Kovaliovas, nariai NKVD ir NKGB įgaliotinis Lietuvos SSR I. Tkačenka, LKP CK pirmasis sekretorius A. Sniečkus, Lietuvos SSR

liaudies komisarų tarybos pirmininkas M. Gedvilas. Žr. 1944 m. lapkričio 11 d. VKP(b) CK Politbiuro nutarimas „Dėl VKP(b) CK Lietuvos biuro organizavimo“, *Lietuvos sovietizavimas 1944–1947 m.: VKP(b) CK dokumentai*, Vilnius, 2015, p. 135–136; J. Zubkova, *Pabaltijys ir Kremlius 1940–1953*, Vilnius, 2010, p. 170; V. Tininis, op. cit., p. 31.

⁷⁷ J. Zubkova, op. cit., p. 169, 174.

⁷⁸ Ibid., p. 172.

⁷⁹ *Lietuvos sovietizavimas 1944–1947 m.: VKP(b) CK dokumentai*, p. 135.

⁸⁰ H. B. Петров, op. cit., c. 846.

⁸¹ Ibid.

⁸² V. Tininis, op. cit., p. 268.

⁸³ Ibid.

⁸⁴ S. Vaitiekus, op. cit., p. 184.

⁸⁵ V. Urbanavičius, *Grupinių kapų tyrimas buv. Tuskulėnų dvaro teritorijoje*, Vilnius, 1994, p. 4, 5.

⁸⁶ K. Schlögel, op. cit., p. 529–530.

⁸⁷ Tyrimą sunkina tai, kad kol kas neidentifikuoti nė vieno žmogaus, 1945 m. sausio 22 d. sušaudyto LSSR NKGB vidaus kalėjime, palaikai; identifikuoti vieno žmogaus, sušaudyto 1945 m. sausio 29 d., palaikai, žr. S. Vaitiekus, op. cit., p. 321.

⁸⁸ LSSR NKGB 1945 m. sausio 6 d. rašto Vilniaus miesto vykdomajam komitetui archyvuose nepavyko rasti, bet kad toks prašymas buvo, aiškėja iš 1945 m. sausio 16 d. Vilniaus miesto vykdomojo komiteto nutarimo Nr. 45, Vilniaus regioninis valstybės archyvas (toliau – VRVA), f. 761, ap. 9, b. 17, l. 45.

⁸⁹ Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-754, ap. 13, b. 35, l. 4. Už nuorodą į šį šaltinį dėkoju istorikui D. Juodžiui.

⁹⁰ H. B. Петров, op. cit., c. 846.

⁹¹ I. Tkačenka 1945 m. balandžio 9 d. pranešė L. Berijai, kad pradėjo eiti LSSR įgaliotinio NKVD ir NKGB pareigas, H. B. Петров, op. cit., c. 847.

⁹² E. Grunskis, op. cit., p. 62.

⁹³ LSSR MGB A skyriaus viršininko pplk. P. Grišino 1952 m. liepos 14 d. pažyma, LYA, f. K-15, ap. 2, b. 23, l. 77.

⁹⁴ Kada tiksliai Tuskulėnų dvaras buvo nacionalizuotas, nepavyko nustatyti, nepateikia tokių dokumentų savo knygoje ir S. Vaitiekus; remiamasi paskutinių dvaro savininkų Antonovičių palikuonės Lucynos Antonowicz-Bauer prisiminimais. Jos interviu įrašas yra LGGRTC Tuskulėnų rimties parko memorialinio komplekso ekspozicijoje.

⁹⁵ Žr. <http://www.center-bereg.ru/d1020.html> [žiūrėta 2016 11 20].

⁹⁶ VRVA, f. 761, ap. 9, b. 17, l. 36.

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ Ibid., l. 45.

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ S. Vaitiekus, op. cit., p. 198.

¹⁰¹ Ibid., p. 197.

¹⁰² VRVA, f. 761, ap. 9, b. 17, l. 45. Pačių dokumentų – detaliųjų valdų aprašymų ir geodezinių planų – archyvuose rasti nepavyko.

¹⁰³ Ibid., l. 36.

¹⁰⁴ Ibid.

¹⁰⁵ S. Vaitiekus, op. cit., p. 320.

¹⁰⁶ Ibid., p. 320–321.

¹⁰⁷ Tai Juliaus Gulbinsko, sušaudyto 1945 m. sausio 29 d., palaikai, žr. S. Vaitiekus, op. cit., p. 360.

Gauta 2017 04 04
Lietuvos gyventojų genocido
ir rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17, Vilnius

Remigijus Černius

TUSKULĖNAI MASS BURIAL GROUNDS OCCURENCE: 1944 OR 1945?

Summary

The purpose of this article is to establish the date when Soviet secret police agencies started to use the territory of Tuskulėnai Manor as mass burial grounds in Vilnius. The remains of people executed at the inner prison of the NKGB (MGB) of Lithuanian Soviet Socialist Republic were buried there. At the same time, another question had to be answered: who choose this place, Tuskulėnai Manor, as a location suitable for mass graves.

Historiographical sources frequently apply a simplified scheme, stating that the territory of Tuskulėnai Manor started to be used as mass burial grounds from the date when at the inner prison of the NKGB of Lithuanian Soviet Socialist Republic death penalties started to be carried out, i.e., from the 28th September 1944. Still, when analysing more closely the data of archeologic excavations 1994–1996 in the territory of Tuskulėnai Manor, as well as reports of 2003 and NKGB (MGB) documents, some doubts occur whether there could be remains of 45 people buried that had been executed at secret police inner prison in September–December of the year 1944. Statistical analysis allows us to think than in autumn and winter of 1944, the territory of Tuskulėnai Manor had not been used for mass graves. NKGB (MGB) officers could bury the remains of the executed people employing other ways that had not been new for them: in single graves in the woods in Vilnius neighbourhood or in old cemeteries.

Such methods were applied by the Soviet secret police agencies from the year 1950.

Historiographical sources claim that the territory of Tuskulėnai Manor had been chosen for mass graves by Ivan Tkachenko, a lieutenant general, who had been appointed an authorized person by NKGB and NKVD of the USSR for Lithuanian Soviet Socialist Republic. This fact is confirmed in the documents of the Soviet secret police institutions. Still, there is no exact date of choosing this location indicated in these documents. I. Tkachenko, to coordinate activity of the repressive structures as an authorized person to Lithuanian Soviet Socialist Republic was appointed on 14th December 1944, while execution of prisoners at the inner prison of NKGB of Lithuanian Soviet Socialist Republic started on 28th September 1944. Such a chronological mismatch suggests that I. Tkachenko selected the territory of Tuskulėnai Manor for mass graves at the end of 1944 or at the beginning of 1945. New documents found in the archives confirm that Tuskulėnai Manor was handed over to the NKGB of Lithuanian Soviet Socialist Republic in January of 1945. Therefore, it can be stated, that the remains of people executed in the inner prison of the NKGB of Lithuanian Soviet Socialist Republic, first had been buried in the territory of Tuskulėnai Manor in January of 1945, while before that date, the Soviet secret police agencies applied different methods.